

שיטת הרמב"ם בעניין ברכת 'לישב בסוכה'

אורי סמט

- א. שיטת הרמב"ם בעניין ברכת 'לישב בסוכה' והקושיות עליה
- ב. דעת הרמב"ם בהגדרת מצנת הישיבה בסוכה
- ג. ביאור האחרונים לשיטת הרמב"ם בעניין ברכת הסוכה
- ד. ברכת 'לישב בסוכה' – בין לשון מקרא ללשון חכמים
- ה. יישוב שיטת הרמב"ם

א. שיטת הרמב"ם בעניין ברכת 'לישב בסוכה' והקושיות עליה

שיטה ייחודית לו לרמב"ם בעניין העיתוי של ברכת 'לישב בסוכה', ולפיה יש לברכה בעת הכניסה לסוכה בעמידה ורק לאחר מכן להתיישב. דרישה זו נובעת מן הכלל שאותו קבעו חז"ל לגבי ברכות המצוות: "כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן".¹ אשר על כן כותב הרמב"ם (סוכה פ"ו ה"ב):

כל זמן שיכנס לישב בסוכה כל שבעה מברך קודם שישב אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה. ובלילי יום טוב הראשון מברך על הסוכה ואחר כך מברך על הזמן, ומסדר כל הברכות על הכוס; נמצא מקדש מעומד ומברך 'לישב בסוכה' ויושב ואחר כך מברך על הזמן, וכזה היה מנהג רבותי ורבני ספרד לקדש מעומד בליל ראשון של חג הסוכות כמו שבארנו.²

1. פסחים ז ע"ב ועוד. כלל זה נפסק להלכה על ידי הרמב"ם בהלכות ברכות פ"א ה"ב: "וכל מצנות עשה שבין אדם למקום, בין מצוה שאינה חובה בין מצוה שהיא חובה, מברך עליה קודם לעשייתה".

2. הטור (אורח חיים סימן תרמג) והשולחן ערוך (שם סעיף ב) הביאו את דרישת הרמב"ם לברך בעמידה רק לעניין הקידוש בליל יום טוב הראשון; אולם מתחילת ההלכה ניכר, שדינו של הרמב"ם נאמר לגבי הכניסה לסוכה בכל ימי החג ולא רק לגבי הלילה הראשון. הנצי"ב בספרו מרומי שדה (סוכה מו ע"א) הבין מסופה של ההלכה הדנה בקידוש כי דין ההלכה אמור רק בלילה הראשון, ולפיכך טרח בדוחק לתת טעם לדבר; אך מסתבר שדין ליל יום טוב והקידוש בו הובא כאן רק כדי להשמיענו רבותא בשני דברים: א. בברייתא בסוכה (מו ע"א) נאמר: "העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו...". הרמב"ם מלמדנו שהמנהג כיום, על פי הגמרא

על דברי הרמב"ם הקשה הרא"ש³:

... ולדבריו היה צריך לברך קודם שיכנס בה, דהכניסה היא המצוה ולא הישיבה – דאם היה אוכל מעומד היה צריך לברך על הסוכה; אלא ודאי כיון דמצות סוכה היא אכילה וטיול, אם מברך אחר שישב – מיקרי שפיר עובר לעשייתן... לפי שהמצוה נמשכת... וכן נמי בסוכה המצוה נמשכת כל זמן אכילה. ו'בספכת תשבו' פירושו תתעכבו, כמו 'וישב העם בקדש' (במדבר כ', א) וכן 'ופתח אהל מועד תשבו' (ויקרא ח', לה), ו'לישב בסוכה' היינו נמי להתעכב בסוכה, ואם כן מיקרי שפיר עובר לעשייתן אם מברך אחר הישיבה⁴...

טענתו המרכזית של הרא"ש היא שמצות הישיבה בסוכה אינה מתקיימת דווקא בתנחות ישיבה, אלא בכל שהייה בסוכה ודירה בה⁵.

בניסוח של מצות סוכה בתורה (ויקרא כ"ג, מב-מג) ישנו שימוש בשורש יש"ב שלוש פעמים:

3. גם הראב"ד השיג על הרמב"ם כאן. דבריו אינם מבוארים מספיק, ולכן בחרנו להציג מבין החולקים על הרמב"ם את דברי הרא"ש.
4. א. מחבר השולחן ערוך, שהביא להלכה את שיטת הרמב"ם שיש לקדש מעומד, רמז בדבריו לכך שדעת הרמב"ם אינה מוסכמת. הרמ"א שם חלק ופסק כרא"ש. חלק מן האחרונים שפסקו כמחבר כתבו שגם כשאין קידוש יש לברך מעומד (כהבנתנו בהערה 2), וכן פסק בדורנו הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת חלק ה סימן מז, עיין שם במקורותיו.
- ב. חלק מן האחרונים שפסקו כרמב"ם הביאו את דברי ספר הזוהר, שמהם משמע שיש לברך בעמידה; וזו לשון הזוהר (חלק ג, קג ע"ב, בתרגום חלקי לעברית): "רב המנונא סבא, כאשר היה נכנס לסוכה, היה שמח ועומד על פתחה של הסוכה מבפנים ואומר: נזמן את האושפיזין! ועורך השולחן ועומד על רגליו ומברך ואומר: 'בספכת תשבו שבעת ימים', תיבו אושפיזין עילאין תיבו, תיבו אושפיזין מהימנותא תיבו! הרים ידיו ושמח ואמר: אשרי חלקנו, אשרי חלקיהם של ישראל!... והיה יושב". וראה על כך ביחוה דעת שם.
5. במאמר זה נעסוק רק בטענתו של הרא"ש כנגד שיטת הרמב"ם. לא נדון בשתי ההצעות האחרות המובאות בדבריו לקיום 'עובר לעשייתן' בברכת הסוכה – לברך לפני הכניסה לסוכה או לברך לאחר שישב קודם שיאכל. הרא"ש קיבל את האפשרות האחרונה, כפי הנראה משום שהוא סובר שמברכים רק על אכילה בסוכה ולא על ישיבה בה בעלמא – ראה ט"ז אורח חיים סימן תרמג ס"ק ב ולהלן הערה 12.

בְּסֶכֶת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים, כָּל הָאֶזְרַח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בְּסֶכֶת.
לְמַעַן יֵדְעוּ דִרְתֵיכֶם כִּי בְּסֶכֶת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

מהי משמעותו של הציווי "תשבו"?

חז"ל בברייתא במסכת סוכה (כח ע"ב) ביארו:

... דתנו רבנן: "תשבו" – כעין תדורו. מכאן אמרו, כל שבעת הימים עושה
אדם סוכתו קבע וביתו עראי. כיצד? היו לו כלים נאים – מעלן לסוכה,
מצעות נאות – מעלן לסוכה, אוכל ושותה ומטייל בסוכה ומשגן בסוכה.

הבה נבחן אם פירושם של חז"ל לציווי "תשבו" – "כעין תדורו" – הוא כפשוטו של
מקרא.

משמעותו הראשונית של השורש יש"ב במקרא היא 'הניח את גופו' (sit), אולם ברוב
הופעות השורש במקרא מצויה דווקא המשמעות המושאלת של השורש – 'שכן' או 'דר'
(dwell)⁶. איזו מבין המשמעויות מתאימה לפסוקים שלנו?

את ההופעה הראשונה של השורש, בציווי "בסכת תשבו שבעת ימים", ניתן לפרש
בְּרִיחַ על פי המשמעות המושאלת, אך ניתן גם לפרש בדוחק על פי המשמעות
הראשונית⁷. לעומת זאת, את ההופעה השנייה "כל האזרח בישראל ישבו בסכת" קשה
לפרש על פי המשמעות הראשונית הזאת, שהרי אין טעם באמירה שעל כל אזרחי
ישראל לשבת בסוכות בו זמנית אם תוכן המצווה הוא תנוחת ישיבה – מה שאין כן אם
תוכן המצווה הוא לדור באופן ממושך ורציף בסוכה, שאז יש משמעות רבה לכך שכל
אזרחי ישראל גם יחד מעבירים את דירתם מן הבתים אל הסוכות. את ההופעה
השלישית "כי בסכות הושבתתי את בני ישראל" ודאי שאין דרך לפרש במשמעות
הראשונית. ברור, אפוא, שלפחות מן ההופעה השלישית ניתן להוכיח כי פשט המצווה
(המכיל את שתי ההופעות הראשונות) איננו מכוון לתנוחת ישיבה שיש לבצעה בסוכה
אלא לדירה בסוכה, כמשמעות השנייה והמושאלת של השורש. השורש שבלשון חכמים

6. א. ראה מילוננו של בן יהודה בערך 'ישב'. דוגמה למשמעות המקורית: "והוא ישב פתח האהל
כחם היום" (בראשית י"ח, א). דוגמה למשמעות המושאלת והנפוצה יותר: "אברם ישב בארץ
כנען" (שם י"ג, יב).

7. פעמים שהפסוקים אינם חד משמעיים: במסכת מגילה (כא ע"א) נחלקו אמוראים בפירוש
הפסוק "ואשב בהר" (דברים ט', ט); יש מהאמוראים שפירשו את הישיבה כאן בניגוד
לעמידה, ויש שפירשוהו מלשון 'עכבה'.

7. אמנם, ברור שאין מצווה לשבת על כיסא בסוכה שבעה ימים רצופים; אלא שניתן היה
לטעון בדוחק שבכל יום צריך לשבת פעם אחת בתוך הסוכה.

זוהו משמעותו למשמעות המושאלת של השורש המקראי יש"ב הוא השורש דו"ר⁸; ונמצא שדרשת חז"ל שהובאה לעיל – "תשבו כעין תדורו" – היא מעין 'תרגום' פשטי של המילה המקראית ללשון חכמים⁹.
 עתה נשאל: כלום סבור היה הרמב"ם, שלא כפשט המקרא וביאורם של חז"ל, שמצנת סוכה מתקיימת רק בתנוחת הישיבה בסוכה ולא בדירה ובשהייה בה?

ב. דעת הרמב"ם בהגדרת מצנת הישיבה בסוכה

אין ספק שהרמב"ם הגדיר את מצנת הישיבה בסוכה כמשמעה במקרא ובדברי חז"ל. הן משנה מפורשת היא: "כל שבעת הימים עושה אדם את סוכתו קבע ואת ביתו עראי" (סוכה פ"ב מ"ח). את ההוראה לעשות את הסוכה קבע פירש הרמב"ם בפירושו למשנה (על פי תרגומו של ר"י קאפח) כך:

ענין "קבע" – עיקר ותמידות... ויאכל בה וישתה וישן, ויעשה ביתו כבית התשמיש והסוכה בית דירה.

כיצד ניסח הרמב"ם את הגדרת המצווה במניין המצוות שלו? אם נעקוב אחר ניסוחיו של הרמב"ם במניין המצוות השונים נראה לכאורה שהוא שימר את השורש המקראי; במניין המצוות הקצר (עשה קס"ח) כתב הרמב"ם: "לישב בסוכה שבעת ימים", ובפתיחה להלכות שופר סוכה ולולב כתב: "לישב בסוכה שבעת ימי החג". בספר המצוות עצמו ניתן לראות הבדל בין התרגומים. ר"מ אבן תיבון תרגם: "היא שציונו לישב בסוכה שבעה ימים בימי החג כולם", ואילו ר"י קאפח תרגם: "הציווי שנצטוונו לדור בסוכה שבעת ימים בכל ימי החג". במקור הערבי כתוב: "באלסכן פי אלסוכה"; משמעו של השורש סכ"ן בערבית הוא כמוכן 'שכן', 'דר'¹⁰. נמצא, אפוא, שהרמב"ם תרגם את השורש יש"ב שבתורה לשורש דו"ר. ר"מ אבן תיבון העדיף לחזור לשורש המקראי הדו-משמעי שבמקור, ובכך שמר על נאמנות לרמב"ם עצמו שעשה כן במניין המצוות שכתב בעברית. הרב קאפח, לעומתו, העדיף לתרגם את השורש הערבי בצורה מדויקת וחד משמעית, ולפיכך נמנע מלהשתמש בשורש יש"ב. בכך שיקף הרב

8. כפי הנראה מופיע שורש זה במקרא פעם אחת בלבד – בתהילים פ"ד, יא: "בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי רשע". לגבי מקבילות נוספות לשורש יש"ב בלשון חכמים ראה א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים כרך א, תל אביב תשכ"ז, עמ' 349 וכרך ב, תל אביב תשל"א, עמ' 881.

9. בתרגום אונקלוס נעשה שימוש במקבילו הארמי של השורש יש"ב: "במטליא תתבון שבעא יומין, כל יציבא בישראל יתבון במטליא. בדיל דידעון דריכון ארי במטלת ענני אותיבית ית בני ישראל באפקותי יתהון מארעא דמצרים, אנא ה' אלהכון". גם לשורש ית"ב הארמי ישנה המשמעות המושאלת – דוגמה לכך בפתגם "טב למיתב טנדו...".

בתרגום השבעים לפסוקנו הובא הפועל היווני κατοικήσετε, שמשמעותו 'לדור'.

10. ראה ד' איילון ופ' שנער, מלון ערבי-עברי, ירושלים תשמ"ח, ערך سكن (עמ' 159).

קאפח את המשמעות ההלכתית המדויקת שנתן הרמב"ם למצווה זו – לדור בסוכה שבעה ימים.

גם מדברי הרמב"ם במשנה תורה ברור שעיקרה של מצוות סוכה הוא הדירה בסוכה. וכך הוא כותב בהלכות סוכה באמצע פרק ו (הלכות ה-ו), שמסופו לקוחה ההלכה שבה אנו דנים:

כיצד היא מצוות הישיבה בסוכה? שיהיה אוכל ושותה ודר בסוכה כל שבעת הימים, בין ביום בין בלילה, כדרך שהוא דר בביתו בשאר ימות השנה. וכל שבעת הימים עושה אדם את ביתו עראי ואת סוכתו קבע, שנאמר "בספלת תשבו שבעת ימים"; כיצד? כלים הנאים ומצעות הנאות – בסוכה, וכלי שתייה, כגון אישיות וכוסות – בסוכה; אבל כלי אכילה, כגון קדרות וקערות – חוץ לסוכה. המנורה – בסוכה, ואם היתה סוכה קטנה – מניחה חוץ לסוכה.

אוכלין ושותין וישנין בסוכה כל שבעה, בין ביום בין בלילה. ואסור לאכול סעודה חוץ לסוכה כל שבעה, אלא אם כן אכל אכילת עראי כביצה, או פחות או יתר מעט. ואין ישנין חוץ לסוכה אפילו שינת עראי. ומותר לשתות מים ולאכול פירות חוץ לסוכה, ומי שיחמיר על עצמו ולא ישתה חוץ לסוכה אפילו מים – הרי זה משובח.

קשה, אפוא, להבין את פסקו של הרמב"ם בהלכה יב שבהמשך אותו הפרק לגבי ברכת 'לישב בסוכה'. הרי אם הפירוש הנכון לציווי "בספלת תשבו" הוא 'לדור בסוכה' ולא 'להניח את הגוף בסוכה', צודק הרא"ש בשאלתו; לשם מה צריך לברך בעמידה ולאחר הברכה לשבת? וכי רק הישיבה היא המצווה? אם רצונו של הרמב"ם להגיע ל'עובר לעשייתן' ממש, הרי שבאמת היה מקום לברך לפני הכניסה לסוכה, או לחילופין לפני ביצוע המעשים המוגדרים כדירה, כגון אכילה או שינה וכדומה.

ג. ביאור האחרונים לשיטת הרמב"ם בעניין ברכת הסוכה

חלק מן האחרונים הבינו שאכן תנוחת הישיבה איננה הגדרת מצוות סוכה, אולם היא סימן לכך שהאדם דר בה כדירת קבע. כל עוד האדם אינו יושב ממש בסוכה אלא שוהה בה בעמידה, נראה הדבר כאילו הוא מתכוון בכל רגע לצאת, וממילא אין זו דרך קבע. רק כאשר הוא יושב ממש – הוא מוכיח שהוא עושה את סוכתו קבע כדין התורה, ולפיכך מתקיימת אז המצווה בשלמותה. לכן כתב הרמב"ם שיש לברך בעמידה ולהתיישב לאחר הברכה.

כך מסביר בעל ערוך השולחן את שיטת הרמב"ם¹¹:

11. אורח חיים סימן תרמג אות ג (על פי הט"ז שם ס"ק ב); וראה בדברי בנו, בעל תורה תמימה, ויקרא כ"ג אות קסח. הסבר דומה לשיטת הרמב"ם נתן הרב נ"א רבינוביץ' בפירושו יד

אמנם, גם הרמב"ם פשיטא שלא היה מפרש ישיבה ממש, אלא כלומר דעל ידי ישיבה ממש ניכר שמקיים המצווה; דכל זמן שעומד הוא כמוכן לצאת, מה שאין כן כשיושב – ניכר הקביעות, ולכן צריך לברך קודם זה.

ויש להעיר: להסבר זה, שלפיו עניין הישיבה בסוכה אינו קשור בעצם תנוחת הישיבה אלא בתחושת הקביעות שהיא משרה בניגוד לעמידה, מסתבר שעל האדם לברך 'לישב בסוכה' אף בבואו לישון בה¹² – שכן שינה היא ביטוי של קבע אף יותר מישיבה¹³.

הסבר זה שהביאו האחרונים לשיטת הרמב"ם איננו ברור כל צורכו, שכן לא מפורש בדברי הרמב"ם אם תנוחת הישיבה, המהווה לדעתם רק סימן לקיום מצות הדירה, משמשת תנאי הכרחי במצווה. האם לדעת הרמב"ם מי שיאכל בסוכה בעמידה לא יקיים כלל את המצווה¹⁴? ואם תנוחת הישיבה אינה הכרחית למצווה – אם כן חוזרת השאלה: מדוע יש לברך בעמידה ואחר כך להתיישב, כשלפי הדין גם בעמידה קיים האדם את המצווה?

ויותר מכך: אם לתנוחת הישיבה יש משמעות כלשהי בהגדרת המצווה, הרי שהיה על הרמב"ם לומר זאת בהלכות ה-ו העוסקות בדרך קיום מצות הסוכה – ולא אגב אורחא, בהלכה בסוף הפרק הדנה בברכת המצווה.

ד. ברכת 'לישב בסוכה' – בין לשון מקרא ללשון חכמים

עד עתה הייתה הנחת היסוד של הבנת שיטת הרמב"ם – הן של הרא"ש שחלק עליו הן של האחרונים שתירצו את דבריו – שלתנוחת הישיבה יש משמעות בהגדרת פעולת המצווה. אולם כיוון שקשה להבין כך את פירוש המצווה, כפי שביארנו, נראה להציע

פשוטה. בניגוד לכך ראה את דברי הב"ח שם אות ב: "אלא ודאי דהישיבה (- תנוחת הישיבה) היא עיקר המצווה, כפשטא דקרא 'בסלת תשבו'".

12. לדעת רבנו תם מברכים רק על אכילה בסוכה ולא על מעשים אחרים. אולם הרמב"ם לא כתב כך בשום מקום, ומן הסתם דעתו כדעת ראשונים אחרים הסבורים שמברכים על ישיבה בסוכה גם כשאין אכילה בצדה. לסיכום העניין ראה בית יוסף אורח חיים סימן תרלט; ערוך השולחן שם; ר"א וייספיש, **ספר הסוכה השלם**, ירושלים תשנ"ג, עמ' קנד-קנג.

13. ראה להלן, הערה 25.

14. בין האחרונים שעסקו בשיטת הרמב"ם אכן נפלה מחלוקת בשאלה אם האוכל בעמידה קיים את המצווה ואם עליו לברך על אכילתו. ראה (בנוסף לאחרונים שהוזכרו בהערה 11) את דברי המשנה ברורה בשער הציון סימן תרכ"ג ס"ק ד. לסיכום הנושא ראה ר"א וייספיש, **ספר הסוכה השלם**, עמ' קנד-קנה.

פירוש אחר: שלתנוחת הישיבה יש משמעות מחמת הברכה עצמה, כפי שיבואר בהמשך דברינו¹⁵.

הברכות שתוקנו על ידי חכמינו נטבעו חלקן בלשון המקרא וחלקן בלשון חכמים, ואין אנו יודעים תמיד את הסיבות שהביאו את מתקני כל ברכה וברכה לבחור דווקא ברובד הלשון שבו בחרו¹⁶. יש לברר, אפוא, לאיזו קטגוריה שייכת ברכת 'לישב בסוכה'. לכאורה בחרו חכמינו מתקני הברכה להשתמש בשורש שבו השתמשה התורה עצמה לגבי פעולת המצווה – שורש יש"ב, ואין צריך לומר ששם העצם המתאר בברכה את

15. רמז לכיוון זה ניתן אולי למצוא בדברי חלק מן הפוסקים. על דברי הטור בסימן תרמג, המביא את שיטת הרמב"ם ומפרשה "כדי שיברך קודם עשיית המצוה" (כלומר – שלדעת הרמב"ם תנוחת הישיבה היא בלבד עשיית המצווה), כתב הבית יוסף הסבר שונה: "וטעמו (- של הרמב"ם) מבואר דמשמע ליה ברכת 'לישב בסוכה' ישיבה ממש, וכדי לברך עובר לעשייתה היה מברך עליה מעומד קודם שישב". ייתכן שגם הב"ח רמז לכיוון זה בשיטת הרמב"ם, וראה דיון בדבריו להלן בהערה 25א. עוד עיין בשו"ת פעולת צדיק למהר"ץ מצנעא, חלק א סימן נח: "ולדין דנהגינן כהרמב"ם ז"ל... לעולם אנו מברכים על הסוכה תכף כניסתנו בה בעוד שלא ישב, כדי שתהא הברכה עובר לעשייתה... הילכך ביום טוב ושבת מקדש על הכוס מעומד כמו בלילה, ואומר ברכת הסוכה ויושב, ובחול המועד – שאין קידוש – מברך תכף בכניסתו בה מעומד קודם שישב, כדי שיהא עובר לעשייתו; דהכי מוכח נוסח הברכה – 'לישב בסוכה'".

16. שאלה זו טרם זכתה לבירור מקיף והולם (ראה א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים כרך א, עמ' 239; י' קוטשר, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, רמת גן תשל"ב, עמ' 53; ח' רבין, "הרקע ההיסטורי של העברית של קומראן", בתוך: קובץ מאמרים בלשון חז"ל חלק א, ירושלים תשל"ז, עמ' 369-371; א' חזן, "לשון מקרא ולשון חכמים במטבע הקצר שבברכה", בתוך: ספר היובל לרב מרדכי ברויאר כרך ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 689-696 ובמקורות המובאים שם). מכל מקום, לית מאן דפליג שלשון הברכות מורכבת משני רובדי הלשון הללו, ונסתפק בדוגמאות בודדות לכאן ולכאן.

ברכת 'המוציא לחם מן הארץ' מושתתת כולה על הפסוק בתהילים ק"ד, יד: "להוציא לחם מן הארץ". השימוש בלקסיקון המקראי בלשון הברכות בא לידי ביטוי מובהק במשנה הראשונה של פרק כיצד מברכין (ברכות פרק ו): "על פירות האילן הוא אומר בורא פרי העץ". המילה 'אילן' היא מקבילתה בלשון חכמים של המילה המקראית 'עץ' (ראה על כך י' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 73), והברכה תוקנה אפוא בלשון המקרא (דיון רחב על הברכות שבמשנה שם ראה אצל א' חזן במאמרו המצוין לעיל).

בניגוד לכך, ברכות התפילין משתמשות במילה 'תפילין' שאיננה מופיעה כלל במקרא. ברכת 'על נטילת לולב' תוקנה על פי לשון המשנה, שבה מופיעה המילה 'לולב' (שאיננה במקרא), וגם השורש נט"ל הקשור למצווה זו אינו מופיע במקרא אלא במשנה. בתורה המצווה היא לקחת ארבעה מינים; אלא שבניגוד ללשון המקרא, שבה משמעות השורש לק"ח היא 'נטל', בלשון חכמים משמעותו 'קנה'. נמצא כי חז"ל לא היו יכולים להשתמש בשורש זה לברכת הלולב (ראה קוטשר שם, עמ' 55; מ' בר אשר, "לשון חכמים – דברי מבוא", בתוך: ספר היובל לרב מרדכי ברויאר כרך ב, עמ' 670, הערה 46).

החפצא של המצווה – הסוכה – מקראי הוא. מכאן ניתן היה להסיק שבכרה זו היא על טהרת לשון המקרא.

אלא שדבר זה נכון רק מן ההיבט הלקסיקלי. אכן, אוצר המילים של הברכה הוא מקראי טהור; מאידך, המורפולוגיה של הפועל בברכה איננה מקראית.

המילה "לישב" היא צורת מקור של השורש יש"ב בבניין קל. בעברית בנויות צורות המקור (כמו צורות הציווי) בדרך כלל על פי צורת העתיד בהשמטת התחילית, כגון: **יִקְטֹב** – **לְקַטֵּב** (פְּתַב)¹⁷. יוצאות מכלל זה צורות המקור של גזרת פ"י (היינו שורשים שהעיצור הראשון שלהם הוא יו"ד), שבהן ישנו הבדל בין דרכה של לשון המקרא לבין דרכה של לשון חכמים. בלשון המקרא המקור אינו מוטה על דרך העתיד כלל אלא בדרך אחרת (יִרְד – לְרַדְתָּ)¹⁸, ואילו בלשון חכמים הנטייה נשארת על פי העתיד (יִרְד – לְרַד)¹⁹.

נמצא, שהצורה "לישב" היא צורה מובהקת של לשון חכמים. אין אנו יודעים מדוע לא תיקנו חכמים את הברכה בלשון מקרא (לְשַׁבַּת בסוכה), אולם ברור שהמורפולוגיה של הברכה – משל לשון חכמים היא.

אם נשאל עתה מהו פירושה המילולי של מטבע הלשון 'לישב בסוכה', על כורחנו נצטרך לחפשו בסמנטיקה של לשון חכמים, שכן צורתה של מטבע לשון זו מוכחת עליה שמשם היא לקוחה. עתה יש לבדוק מהי משמעותו של השורש יש"ב בלשון חכמים. והנה, מתברר שבניגוד ללשון המקרא, שבה לשורש זה הן המשמעות הראשונית של תנוחת הגוף והן המשמעות המושאלת (שהיא הנפוצה) של 'לדור', הרי שבלשון המשנה משמשת המשמעות הראשונה בלבד. חז"ל לא השתמשו בשורש יש"ב במשמעותו המושאלת²⁰. נמצא, אפוא, שהפירוש המילולי של מטבע הלשון 'לישב בסוכה' על פי לשון חכמים מכון דווקא לתנוחת הישיבה בסוכה²¹.

17. ראה ג' ברגשטרסר, **דקדוק הלשון העברית** (תרגום: מ' בן אשר), ירושלים תשל"ב, עמ' 397.

18. להסבר הצורה הזאת ראה E. Kautzsch, **Gesenius' Hebrew Grammar**, edition 28, Oxford 1910, 69c; ג' ברגשטרסר, **דקדוק הלשון העברית**, עמ' 541.

19. ראה מ"צ סגל, **דקדוק לשון המשנה**, תל אביב תרצ"ו, עמ' 139. לגבי מסורת הגיית התימנים (לְרַד, לְיִשֵּׁב בסוכה) ראה י' שבטיאל, "מסורת התימנים בדקדוק לשון חכמים", בתוך: **קובץ מאמרים בלשון חז"ל** חלק א, עמ' 212. לגבי מנהגו (השונה במקצת) של כתב יד פארמה בעניין זה ראה ג' הנמן, **תורת הצורות של לשון המשנה**, תל אביב תש"ם, עמ' 239.

20. ראה מילון בן יהודה בערך 'ישב' (עמ' 2174): "ובתלמוד ומדרשים במשמעות העיקרית... לא ישב אדם לפני הספר" (שבת פ"א א מ"ב). ועיין עוד ח"י קוסובסקי, **אוצר לשון המשנה**, תל אביב 1967, ערך 'ישב', שבהגדרותיו לערך במשנה המשמעות המושאלת אינה מובאת כלל, ובצדק.

21. שלא כדברי הרא"ש שם "ולישב בסוכה היינו נמי להתעכב בסוכה".

נראה, אם כן, שיש כאן אי התאמה מסוימת בין משמעה של המצווה לבין משמעה של הברכה. אם משמעותה של המצווה היא כללית – לדור בסוכה, הרי משמעות לשון הברכה היא דווקא תנוחת הישיבה בסוכה.

האם ניתן למצוא מצוות נוספות שבהן קיים פער בין משמעות המצווה לבין משמעות ברכת המצוות שתוקנה עליה?

הרא"ה קוק בספרו מצות ראייה (סימן תרעג) דן בשאלה אם ניתן לקיים את מצות נר חנוכה בחשמל. בשם אחיו הוא מביא, שאף שיייתכן כי אור החשמל עומד בקריטריונים של מצות ההדלקה – אין לעשות כן, משום שהברכה היא 'להדליק נר חנוכה', ו"שם נר לא יונח כי אם על פתילה ואבוקה הנתלה בה". כלומר, הדרישה לפתילה ואש אינה נובעת מהגדרת המצווה אלא מפירושה המילולי של הברכה, ולכן לא ניתן לוותר עליה. דוגמה לדבר מביא שם הרב קוק משיטת הרא"ש במצות מרור (פסחים פרק י', סימן כה). התורה אינה משתמשת בשורש אכ"ל לגבי מרור, וממילא כדי לקיים את המצווה ניתן היה לכאורה להסתפק בהכנסת קצת מן המרור לפה. ואולם, כיוון שהברכה שתוקנה היא 'על אכילת מרור', הרי שמצד תוכן הברכה יש לאכול מרור על פי גדר פעולת האכילה ההלכתית – כזית בכדי אכילת פרס.

נמצא, אם כן, שקיימות דוגמאות למקרים שבהם משמעות הברכה מצמצמת את דרך קיום המצווה ביחס למשמעותה המקורית של המצווה, ואזי נדרש האדם לקיים את המצווה על פי המשמעות המצומצמת הגלומה בברכה, כדי שהברכה תהיה כתיקונה²².

ה. יישוב שיטת הרמב"ם

נראה כי אף במצות סוכה ישנו פער בין משמעותו המקורית של הצייווי לבין משמעות הברכה, בדומה למצות נר חנוכה ומצות מרור. המיטיב להבחין בין לשון המקרא לבין לשון חכמים, הן מבחינת המורפולוגיה שלהן הן מבחינת הסמנטיקה, יגיע למסקנה שמשמעות מטבע הלשון של הברכה 'לישב בסוכה' מצומצמת יותר ממשמעות המצווה "בסלת תשב", ופירושה של מטבע הלשון הזו הוא 'תנוחת הגוף'.

ממקומות לא מעטים בכתבי הרמב"ם ניתן להוכיח כי הוא היה ער להיותן של לשון המקרא ולשון חכמים שני רובדי לשון נבדלים של השפה העברית. ראייה לכך ניתן להביא מהתלבטותו בשאלת רובד הלשון שבו יכתוב את ספרו משנה תורה. הרמב"ם שיתף את קוראיו בלבטיו בהקדמתו לספר המצוות, שבה הוא מציג את הרציונל של ספר משנה תורה (ספר המצוות במהדורת ר"י קאפח, עמ' ב):

22. מקרה נוסף הנידון שם הוא מחלוקת הפוסקים בשאלה אם המטביל ידיו יכול לברך 'על נטילת ידיים'.

וכן ראיתי שלא אחברוהו בלשון ספרי הנבואה, לפי שהלשון ההוא קצר בדינו מהשלים עניני הדינים בו. כן לא אחברוהו בלשון התלמוד, לפי שלא יבינהו מאנשי אומתנו כי אם יחידים, ומלות ממנו זרות וקשות אפילו לבקיאים בתלמוד. אבל אחברוהו בלשון משנה, כדי שיקל זה לרוב²³...

נראה, אפוא, כי יכולת ההבחנה בין לשון המקרא ללשון חכמים, וההבנה כי ברכת 'לישב בסוכה' נתחברה בלשון חכמים וצריכה להתפרש על פי לשון זו, הובילו את הרמב"ם למסקנה שיש הבדל בין תוכן המצווה במקרא לבין משמעה בברכה²⁴. לפיכך סבר הרמב"ם, כי אם רוצה אדם לברך את הברכה – הרי שעליו לקיים את המצווה לא רק כהגדרתה בתורה אלא גם כהגדרתה בברכה. כדי לקיים 'עובר לעשייתן' בברכת

23. עוד לפני כן כתב הרמב"ם על ההבדל בין לשון המקרא ללשון המשנה בתחילת פירוש המשנה למסכת תרומות ובמקומות נוספים. ראה על כך ר"י טברסקי, **מבוא למשנה תורה לרמב"ם** (תרגום: מ"ב לרנר), ירושלים תשנ"א, פרק חמישי (במיוחד בהערה 17 שבעמ' 246).

24. נשאלת עתה השאלה: מדוע יצרו חז"ל מתקני הברכה את הפער הזה שבין משמעות המצווה לבין משמעות הברכה? חכמים הרי ידעו, שמשמעות השורש יש"ב בהקשר למצות סוכה היא דר"ר (ראה לעיל, פרק א) – וכי לא היה ראוי, אפוא, שיתקנו ברכת 'לדור בסוכה', או לחילופין ישוּבו ללשון המקרא וינסחו 'לשבת בסוכה'?

גיסי אריאל שוה הציע לומר כך: לשון חז"ל אינה מקשה אחת, ומן הסתם חלו בה במשך השנים התפתחויות שונות שהגדילו את הפער בינה לבין כור מחצבתה – לשון המקרא. לפיכך ניתן לטעון, שבתקופה הקדומה יחסית שבה תוקנה הברכה עדיין השתמשו בלשון חכמים בשורש יש"ב במשמעות 'לדור', כבמקרא, אף שצורת המקור כבר הייתה 'לישב'; כלומר – השינוי המורפולוגי מלשון המקרא כבר חל, אך לא השינוי הסמנטי.

יש לזכור שהוכחה לכך ששורש יש"ב בלשון חז"ל משמש רק במשמעות המקורית ולא במשמעות המושאלת היא על דרך השלילה, דהיינו: לא מצאנו במקורות חז"ל את השורש יש"ב במשמעות זו. אולם 'לא ראינו אינה ראייה', וייתכן בהחלט שלפחות בתחילת תקופת לשון חז"ל (שממנה כמעט ולא נותרה לנו ספרות) עוד השתמשו גם במשמעות המושאלת. לפיכך תיקנו המתקנים הקדמונים של ברכת 'לישב בסוכה' את הברכה בנוסח זה, שהביע בדיק את משמעות 'לדור בסוכה' בהתאם ללשון חכמים שהייתה שגורה בפייהם.

רק מאוחר יותר הופסק השימוש בשורש יש"ב במשמעות המושאלת, וכנראה משום כך הוא נעדר מספרות חז"ל (שכמעט כולה משקפת תקופה מאוחרת יחסית בלשון התנאים). אלא שלשון הברכה נותרה על כנה, וממילא בתקופה מאוחרת זו נשתנה פירוש הברכה. נמצא, אפוא, שהתפתחות הלשון היא שגרמה לפער בין תוכן המצווה לתוכן הברכה, ולא מתקני הברכה.

הרמב"ם הכיר את לשון חז"ל על פי המקורות שלפניו, ולפיכך קבע שעל פי המקורות ההלכתיים – שהם המהווים יסוד לפסיקתו – משמעות הברכה היא 'להניח את הגוף בסוכה'. גם אם מתקני הברכה לא התכוונו לכך, הלכה למעשה יש לנהוג על פי המשמעות של המשפט בלשון המקורות שלפניו, ובמיוחד לאור המקור בברייתא שתובא להלן: "נכנס לישב בה (- על פי המשמעות המאוחרת: 'להניח בה את גופו') אומר... לישב בסוכה".

המצוות של הסוכה על האדם לברך בעמידה ולאחר הברכה לקיים תנוחת גוף של ישיבה בסוכה, ורק כך יקיים את לשונה של הברכה.

על פי הסבר זה מובן מדוע הביא הרמב"ם את עניין תנוחת הישיבה רק בהלכה יב, שבה דן בברכה. אכן, אין תנוחת הישיבה מהווה חלק מהגדרת מצות סוכה ממש, אלא היא פירוש לברכת המצוות שלה; לפיכך, אדם שאינו יושב ממש בסוכה קיים אמנם את מצות התורה, אלא שלא יוכל לברך על פעולה זו²⁵.

לסיים נביא את המקור שהובא ברא"ש לשיטת הרמב"ם, הלא הוא הברייתא בסוכה (מו ע"א):

תנו רבנן: העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו כו' (- וקיימנו והגיענו לזמן הזה).

נכנס לישב בה אומר ברוך אשר קדשנו כו' (- במצוותיו וציוונו לישב בסוכה).

הרא"ש טען בהקשר לברייתא זו, שמשמעות הישיבה בסוכה היא כל מה שעושים בה – אכילה, טיול ושינה. לכן גם הקשה על הרמב"ם: אם רצונך לתקן ברכה ממש קודם תחילת קיום המצווה – מדוע שלא לברך קודם הכניסה לסוכה, מחמת העובדה שעצם הכניסה לסוכה היא מצווה? אולם, כאמור, לרמב"ם הייתה מודעות רבה להבדלים הסמנטיים בין לשון המקרא ללשון חכמים. לאור זאת ברור היה לו, בניגוד לפירושו של הרא"ש, שכאשר כותבים חכמים "נכנס לישב בה" כוונתם שהאדם כבר נכנס לסוכה והוא מתכוון לבצע בה תנוחת ישיבה, כפירוש השורש יש"ב בלשון חכמים. והנה, בדיוק בשלב הזה שטרם הישיבה אמרו חכמים שיברך 'לישב בסוכה'. ההקבלה בין לשון הברייתא "נכנס לישב בה" לבין לשון הברכה 'לישב בסוכה' – ששתיהן בלשון חכמים נאמרו – מלמדת על הקשר הסמנטי ביניהן²⁶. מכאן למד הרמב"ם את דינו – שיש לברך בעמידה ואחר כך לשבת, ממש כפשט הברייתא: "נכנס לישב בה אומר... לישב בסוכה".

25. א. מסקנה זו תואמת את דעת הב"ח שם, שלדעת הרמב"ם מי שאוכל בעמידה אינו יכול לברך 'לישב בסוכה' (ועל כן אינו רשאי לאכול בעמידה), שלא כט"ז הסובר שהוא יכול לברך (ראה לעיל, הערה 14).

ב. לפי הסברנו יוצא שהנכנס לסוכה כדי לישון בה – לא יברך, שלא כפי שהסקנו מדברי האחרונים שפירשו את הרמב"ם בדרך שונה (ראה לעיל, פרק ג).

26. לדעת הרא"ש הייתה הברייתא צריכה להתנסח באופן חד משמעי, כך: 'נכנס לדור בה מברך... לשבת בסוכה', בדומה למשנה בברכות שראינו לעיל (הערה 16) "על פירות האילן הוא אומר בורא פרי העץ".